

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омельян ПРІЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 6

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1895–1900)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2004

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за Програмою випуску
соціально значущих видань*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник Мирон КАПРАЛЬ
Передмови — Я.ДАШКЕВИЧ, М.КАПРАЛЬ

Автори коментарів: М.Бандрівський, С.Білокінь, В.Брехуненко,
М.Капраль, Я.Книш, П.Кулаковський, О.Мельник,
Я.Мельник, Ю.Мицик, О.Моця, С.Панькова,
О.Русина, А.Тимошенко

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-367-4 (т. 6)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2004
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2004
- © Передмови Я.Дашкевич, М.Капраль, 2004
- © Коментарі, автори, 2004

РОЗДІЛ II

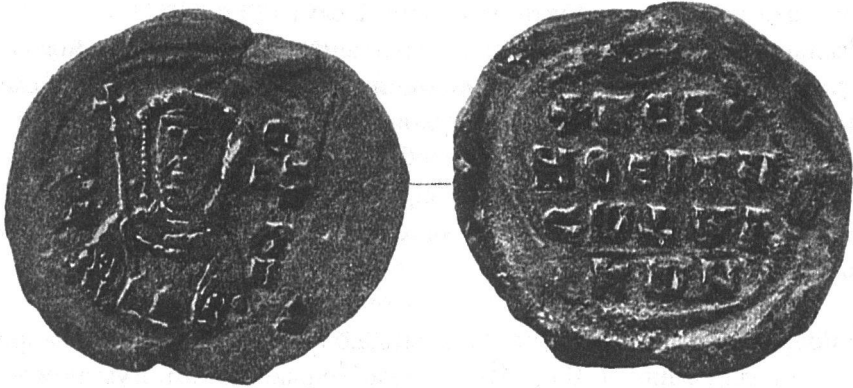

АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

ПЕЧАТКА З СТУПНИЦІ ПІД САМБОРОМ

Кілька років тому — 1895 р. знайдена в Ступниці коло Самбора (коло милі від міста) дуже інтересна й досить загадкова олов'яна печатка (молібдодобула), діаметра 2,8 до 3 цм, grubості 2–3 мм, тепер переховується вона в музеї львівської Ставропігії.

Як видно з долученого рисунка (з діаметром побільшеним удвоє), вона має з одного боку фігуру в візантійських імператорських інсигніях, в короні з хрестиком і перловими привісками, з скіпетром в одній руці, з мечем у другій; ліва сторона фігури потерпіла від малої розколини і якогось удару; ще більше потерпіла напись, невиразна, а до того іще знищена часом. З правого боку фігури, коло скіпетра є сліди двох букв, з котрих верхню можна б уважати за **Н**, нижня знищена до непізнання, з лівого можна б припустити таке:

$$\begin{array}{c} \text{O} \\ \text{K} \text{ } \rho \\ \text{ } \text{ } \rho \\ \Sigma + \text{T} \text{ або } \text{T} \\ \text{H} \end{array}$$

одначе верхнє **O** скорше має вигляд монограми, напр., **O** з малим **a** всередині¹.

Друга сторона заховалася зовсім добре і читається без всякої труднощі: себто: $\text{K}\acute{\upsilon}\rho\epsilon \beta\omicron\eta\theta\epsilon\iota \tau\omega \sigma\omega \delta\omicron\upsilon\lambda\omega \text{K}\omega\nu\sigma\tau\alpha\nu\tau\eta\nu\omega$.

¹ Написі сеї не могла відцифрувати й віденська центральна комісія, котрій послано печатку, а добродію Шлюмберже, на жаль, не міг я, не будши власником печатки, послати оригіналу.

+R̄EBO
HΘEITΘ
GGJUL
KGN

На перший погляд — найбільше просте й легке пояснення, що само йде в голову, — що маємо перед собою печатку візантійського імператора Константина. Така гадка насунулася мені, коли глянув я на сю печатку, таку ж гадку висловила віденська центральна комісія старинностей, такий же погляд дав і в[исоко]п[оважаний] Гюстав Шлюмберже, до котрого я звернувся з своїми гадками у сій справі. Корифей візантійської сфрагістики звернув мою увагу на те також, що форма імператорської корони — сі перлові привіски вказували б на XI вік, що, зрештою, і сам по собі а рґіогі [безперечно] представлявся одиноко можливим. З трьох імператорів Константинів XI в. печатки Константина Мономаха і Константина Дуки мають інші типи, отже, полишалоя б признати сю печатку печаткою візантійського імператора Константина VIII (1025–1028).

Візантійська цісарська печатка XI в. — се була б на нашій території новина дуже цікава, але, власне, се й насуває різні непевності й сумніви. Що мала робити цісарська грамота з 20-х рр. XI в. під Самбором? Саме се місто незвісне в сих віках, а й іншого в сусідстві його ніякого не знаємо. Окрім того, сі двадцяті роки — найтемніший час в історії Галичини, коли про неї нічого не знаємо. Припускається досить правдоподібно, що Галичину треба розуміти в тих Червенських городах, котрі забрав Болеслав в 1018 р., а повернув назад до Києва Ярослав 1031 р.¹, але безпосередніх вказівок на се нема, як і взагалі ніяких звісток про Галичину не маємо. Далі, чи мав час Константин VIII, сей нездарний і взагалі пасивний володар, під час свого короткого панування запускатися в якісь локальні галицькі відносини...? Чи припустити, що печатка попала сюди випадково, що вона призначалася якомусь іншому більшому володарю?

Супроти всяких таких непевностей насувається гадка, чи не маємо ми тут якусь інакшу, не цісарську печатку? Прецінь напись коло портрета можна б читати і OAKWNGTH | HQ та уважати образком святого Константина Великого, патрона незвісного власника печатки (печатки з його образком звісні — див. *Schlumberger, Sigillographie byzantine*, р. 17, а й таке читання написі справа наліво хоч рідко, але стрічається на написях). Тоді б ми могли сю печатку прийняти за печатку руського митрополита або й місцевого єпископа галицького чи перемиського, з XI–XIII в., і се було б

¹ Про се див. мою "Історію України-Руси", II, с. 9 і 15, там же про русько-візантійські відносини, с. 24–26.

зовсім натурально, бо таких грецьких печаток руських єпископів маємо подостатку.

Одначе такому толкуванню на перешкоді стає одна трудність — брак німба коло образка, що дуже рідко стрічається. Зі сторони археологічної, себто сфрагістичних прикмет, печатку сю правдоподібніше треба уважати цісарською¹, тільки щодо обставин — як ся печатка могла сюди потрапити, прийшлося б поставити великий знак запитання або запуститися в різні гіпотези, в тім роді, що, мовляв, цісарське візантійське правительство шукало якоїсь опори на Підкарпатті для угорської політики, як то було століття пізніше, або що-небудь подібне, не неможливе, але й не дуже правдоподібне.

---

¹ В останнім листі до мене, на гадку про апіорну правдоподібність якоїсь єпископської печатки, д. Шлюмберже пише: "L'absence de nimbe me parait indiquer qu'il ne s'agit point de Saint Constantin. Je crois beaucoup plus á un sceau impérial, cependant l'absence de tout titre est inquiétante" [Відсутність німбу, мені здається, не вказує на Св. Константина. Я схильний вірити, що це королівська печатка, але відсутність будь-якого напису викликає сумнів щодо цього].

увазі пізньоримський період, з якого у Звенигороді відоме тілопальне урнове поховання, яке приписують представникові германського племені вандалів, див.: *Antoniewicz W. Archeologia Polski. — Warszawa, 1928. — S. 142. — Tabl. XXXIV, 12.* Фаховий рисунок бронзової фібули-застібки із Звенигорода, яка датується I—II ст. нашої ери і яка тривалий час зберігалась у музеї НТШ у Львові, наводить Я. Пастернак у своїй фундаментальній праці, див.: *Пастернак Я. Археология Украины. — Торонто, 1961. — С. 435, 491 (рис.).*

с. 402 ... зібране мною дає лише, властиво, приклад того, що знаходиться в старім Звенигороді — нижчеподаний М. Грушевським перелік археологічних знахідок зі Звенигорода, які він сам оглядав у приватних збірках і музейних інституціях (НТШ, львівської Ставропігії, Народного дому та ін.) є, по суті, першою фахово опрацьованою, як на той час, археологічною колекцією.

За період, який минув з часу написання М. Грушевським коментованої праці, розкопки у літописному Звенигороді відновлялися кількаразово. Вперше стаціонарні дослідження започатковані у Звенигороді у 1953—1955 рр., коли під керівництвом І. К. Свешнікова було досліджено два ґрунтових могильники в урочищах Загумінки та Гоева Гора, а також, за участю Г. Власової та В. Терського, розпочато розкопки оборонного городища та один із його посадів в ур. Загородище. Тоді було відкрито три напівземлянки, виявлено слід оборонного рову, який автор розкопок Г. Власова відносить до раннього етапу заселення городища, див.: *Власова Г. М. Мастерские косторезов в Звенигороде // Записки Одесского археологического общества. — Одесса, 1967. — Т. 35. — С. 228—235.*

У 1969 р. В. Терський завершив дослідження західної частини дитинця, відкривши тут залишки 38 надземних жител княжої доби. Від них збереглися круглі виліплені з глини печі, шматки обмазки та рештки дерев'яних конструкцій, див.: *Шоломенцев-Терский В. С. Исследования дитинца Звенигорода Галицкого // Советская археология. — М., 1978. — № 1. — С. 206—215.* У 1971 р. О. Ратич спільно з архітектором І. Могитичем завершили дослідження монументальних споруд Звенигорода. Починаючи з 1953 по 1973 рр. на території княжого Звенигорода було досліджено 6055 м² площі, на якій відкрито 89 житлових та господарських приміщень, див.: *Ратич О. Літописний Звенигород // Археология. — К., 1973. — № 12. — С. 87—94, мал. 2; Ратич О. О., Шоломенцев-Терский В. С. О работах Звенигородской экспедиции // Археологические открытия 1973 года. — М., 1974. — С. 333—334; Терський В., Терський С. З історії дослідження літописного Звенигорода. — С. 368—370.*

У 1982 р. в низовині, яка розділяє сучасне село Звенигород на дві частини, на місці, де меліораторами раніше були зафіксовані залишки дерев'яної забудови княжих часів, І. Свешніков почав дослідження і за три сезони розкопок розкрив 1158 м² площі, на якій виявив замощену деревом дорогу та 15 житлових і господарських споруд, див.: *Свешников И. К. Дослідження пригорода літописного Звенигорода // Вісник Академії наук Української РСР. — К., 1985. — № 11. — С. 39—40.*

М. Б.

Печатка з Ступниці під Самбором

Публікується за виданням: *Грушевський М. Печатка з Ступниці під Самбором // ЗНТШ. — Львів, 1899. — Т. XXXI—XXXII. — С. 1—4.* Передрук зі збереженням первісної пагінації: *Розвідки і матеріали до історії України-Руси. — Львів, 1902. — Т. 4.* Коротку анотацію цієї статті німецькою мовою див.: *Hruševskij M. Die Bleisiegel aus Stupnyca bei Sambor in Galizien // ЗНТШ. — Львів, 1899. — Т. XXXI—XXXII. — С. 13.*

Автограф зберігається у: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 42, арк. 103—106.

Автор при атрибуції були розглядав два варіанти — візантійського імператора Костянтина VIII (1025—1028), або навіть Костянтина Великого, патрона невідомого її власника. Але не схилився до жодної з версій. Остання, вже сучасна, гіпотеза — вона, можливо, належала князю Ігорю Ярославичу, який правив на Волині в 1054—1057 рр., а в Смоленську — у 1057—1060 рр. (*Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. — М., 1970. — Т. I. — С. 172.*)

О. М.-я

З М І С Т

<i>Я. Дашкевич</i> . Михайло Грушевський наприкінці ХІХ ст.	I
<i>М. Капраль</i> . Від упорядника	XIV
Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ, ПЕРЕДМОВИ	1
Виймки з жерел до історії України-Руси: до половини ХІ віку	3
Опись Львівського замку р. 1495	144
Метрика Самбірська. Подробиці з історії відносин релігійних	154
Кілька духовних віршів з Галичини	161
Співаник з початку ХVІІІ в.	175
Описі Ратенського староства з 1500—1512 рр.	259
До історії “руського обряду” в старій Польщі	292
До історії “руського обряду” в давній Польщі	294
До питання про правно-державне становище київських князів ХV в.	301
Матеріали до історії козацьких рухів 1590-х рр.	305
Кілька документів з життя Забузької Русі ХVІ в.	333
Передмова [до т. I “Етнографічного збірника”]	343
Передмова [до т. II “Етнографічного збірника”]	345
[Передмова до т. ХІХ “Руської історичної бібліотеки”]	347
[Передмова до т. ХХ “Руської історичної бібліотеки”]	349
Передне слово [до т. ХХХІ—ХХХІІ “Записок НТШ”]	352
Передне слово [до т. ХХХV—ХХХVІ “Записок НТШ”]	355
Вступне слово редакції [до т. VІІ “Руської історичної бібліотеки”]	356
Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ	357
Молотівське срібло	359
Молотівське срібло. Археологічна замітка	361
Печатка м[итрополита] Константина з Звенигорода	367
Похоронне поле в с. Чехах (археологічна розвідка)	369
Звенигород Галицький (історично-археологічна розвідка)	389
Печатка з Ступниці під Самбором	414
Розділ III. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	417
Гетьман Богданко. Критично-історична розвідка	419
Галицьке боярство ХІІ—ХІІІ в.	435
Анти (“Antai, Antes). Уривок з “Історії України-Руси”	452
Анти. Реферат	465
Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз	466
Портрет Хмельницького з вид[ання] 1683 р. (До портрета)	490
Чи було між руськими племенами плем'я хорватів? Реферат	492

Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ	493
Нововидані пам'ятки давнього письменства руського	495
Нові розвідки з історії давньої Руси	512
Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в р. 1895. Записка для загального збору р. 1896	534
Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1896 і 1897 рр. Записка для загального збору 1898 р.	542
Наукове Товариство імені Шевченка і його діяльність в 1898 р.	550
Примітки до історії козащини з поводу книжки: Бесіди про часи козацькі на Україні	558
Розділ V. НЕКРОЛОГИ	569
Пантелеймон Куліш [Некрологічна звістка]	571
Петро Лебединцев — Іван Малишевський (Некролог)	572
В.Васілевський (Некролог)	574
Посмертні згадки (А.Скальковський, Е.Кунік, В.Ястребов)	575
Микола Гулак. Посмертні згадки	577
Е.Рудіковський — В.Луцкевич (Некрологічна згадка)	580
КОМЕНТАРІ	582
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	644
ПОКАЖЧИК	654

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 6

Серія "Історичні студії та розвідки (1895–1900)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 03.06.2004. Підп. до друку 11.11.2004. Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 54,82. Умовн. фарбовідб. 55,22.
Обл.-вид. арк. 44,98. Додатк. накл. 2000 прим. Свідоцтво держ. реєстру:
серія ДК № 22. Вид. № 03. Зам. 529-4.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ" 79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 6: Серія "Історичні студії та розвідки (1895–1900)". — 2004. —
696 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-367-4 (т. 6).

Шостий том зібрання праць М.Грушевського є другим томом серії "Історичні студії та розвідки" і охоплює період 1895–1900 рр. У ньому вміщені публікації документів, джерелознавчі розвідки і передмови, історичні статті та науково-інформаційні матеріали.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-367-4 (т. 6)